

// Zbirnik naukovih prats Kam'yanets-Podilskogo natsionalnogo universitetu imeni Ivana Ogiienka / Za red. O.V.Gavrilova, V.I.Spivaka.– Vip. IXX. V dvoh chastinah, chastina 1. Seriya: sotsialno-pedagogichna. – Kam'yanets-Podilskiy: Medobori-2006, 2012. – S. 178-187

3. **Miheeva N. D.** Metodika nezakonchennyh situatsiy (MNS) dlya diagnostiki roditelskoy kompetentnosti // Praktichna psihologiya ta sotsialna robota : Naukovo-praktichniy ta osvithno-metodichniy zhurnal . – 09/2010 . – N9 . – S. 49-56.

4. **Romanchuk O.** Nepovnospravna ditina v sim'yi ta v suspilstvi. – Lviv, 2008. – 334 s.

5. **Seligman M., Darling R.** Obychnye semi, osobye deti. – M.: Terevinf, 2007. – 368 s.

6. **Spetsialnaya semeynaya pedagogika.** Pod. red. V.I.Seliverstova – M., 2009.- 358 s.

7. **Tkacheva V.V.** Tehnologii psihologicheskoy pomoshchi semyam detey s otkloneniyami v razvitii: Ucheb. posobie / V.V. Tkacheva. – M.: AST; Astrel, 2007. — 318, [2] s. — (Vysshaya shkola).

Хворова А.М. Компетентностный подход к вопросам взаимодействия родителей со специалистами в коррекционном образовании детей с полисистемными нарушениями развития

Статья посвящена научному обоснованию и практической реализации компетентностного подхода к вопросам взаимодействия родителей со специалистами в коррекционном образовании детей с полисистемными нарушениями развития. Приведена сравнительная характеристика существующих подходов к данному вопросу (практический – патерналистский подход, психотерапевтический подход, семейно-ориентированное сопровождение, нарративный подход). Раскрыто содержание и цели адаптации Методики Незавершенных Ситуаций (МЧС) для диагностики и формирования компетентности родителей детей с полисистемными нарушениями развития. Показано, что компетентность родителей детей с полисистемными нарушениями развития состоит из трех составляющих: взаимодействие с ребенком, взаимодействие с окружающей средой, обеспечение качества жизни.

Ключевые слова: компетентностный подход к взаимодействию родителей и специалистов, патерналистский подход, нарративный подход, Методика Незавершенных Ситуаций.

Khvorova H.M. The competent approach to the interaction of parents with specialists in correctional education for children with multisystem developmental disorders

The article is devoted to scientific substantiation and practical implementation of competence approach to the interaction of parents with specialists in correctional education for children with multisystem developmental disorders. The comparative characteristic of existing approaches to definite questions (practical - paternal approach psychotherapeutic approach, family-centered support, narrative approach) is reduced. The content and purpose of adaptation Methods Unfinished Situations (MUS) for the diagnosis and formation of competence of parents of children with multisystem developmental disorders. It is shown that the competence of parents of children with multisystem developmental disorders consist of three components: the interaction with the child, the interaction with the environment, quality of life.

Keywords: competent approach to the interaction of parents and professionals paternal approach, narrative approach, Methods of Unfinished Situations.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2015 р.

Статтю прийнято до друку 18.05.2015 р.

Рецензент: д.п.н., акад. Сильов В.М.

УДК: 376.36-053.4:811.161.2'367

Швалюк Т.М.

**МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ РОЗУМІННЯ СКЛАДНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ
У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ**

У статті розглядається проблема методики дослідження стану розуміння складних синтаксичних конструкцій у дітей старшого дошкільного віку з ТПМ. Підкреслено важливість своєчасного засвоєння старшими дошкільниками з тяжкими порушеннями мовлення граматичної будови мови, як важливої умови повноцінного мовленнєвого розвитку. Зазначено, що в основу формування правильного мовлення дошкільників покладено основну одиницю мовлення - речення, з урахуванням закономірностей його синтетичного й аналітичного розвитку. Окреслено актуальність даної проблеми, визначено науково-теоретичні положення побудови даної методики. Подано зміст другого етапу дослідження, який був спрямований на визначення розуміння дитиною складносурядних та складнопідрядних багатокomпонентних речень; складних синтаксичних конструкцій із різними типами зв'язку; розуміння смислових зв'язків між словами, між компонентами складного речення; вміння структурувати ситуацію; рівень трансформаційних операцій у процесі розуміння означених конструкцій. Розглянуто завдання методики, які включали мету, чітку інструкцію, матеріал для обстеження, види допомоги, критерії оцінювання та аналіз результатів дитячих відповідей. Визначено показники сформованості синтаксичної будови мови на рівні імпресивного мовлення, на основі яких розроблено оцінні критерії виконання завдань методики. Відповідно до представленої експериментальної методики вивчення стану сформованості складних синтаксичних конструкцій, складносурядних, складнопідрядних багатокomпонентних речень у дітей старшого дошкільного віку з ТПМ розроблено загальні оцінні критерії відповідно до стану сформованості імпресивного мовлення і виділено чотири загальні рівні розуміння складних синтаксичних конструкцій у дітей старшого дошкільного віку з ТПМ та нормальним мовленнєвим розвитком. Представлено якісний аналіз результатів констатувального етапу дослідження. Запропонована методика дозволить визначити особливості стану сформованості розуміння складних синтаксичних конструкцій у дітей означеної категорії.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку, тяжкі порушення мовлення, методика, імпресивне мовлення, складні синтаксичні конструкції.

Логопедична практика доводить, що запорукою успішного подолання порушень розвитку мовленнєвої системи дошкільників є своєчасне виявлення мовленнєвої патології, її кваліфікація та чітка систематична організація корекційно-розвивальної роботи [1]. Своєчасне формування граматичної будови мови дитини з тяжкими порушеннями мови (надалі ТПМ) є найважливішою умовою її повноцінного мовленнєвого і загального психічного розвитку. В основу формування правильного мовлення дошкільників покладено основну одиницю мовлення - речення, з урахуванням закономірностей його синтетичного й аналітичного розвитку [1,2,4,6,7].

Щоб зрозуміти, як відбувається поетапне формування речень різного виду, складних синтаксичних конструкцій із різними типами зв'язку, складних багатокомпонентних речень у старших дошкільників із ТПМ нами була проаналізована теоретико-методична спеціальна література з проблеми вивчення мовленнєвого розвитку дітей із ТПМ і було визначено, що значна кількість досліджень, спрямована на вивчення стану сформованості фонетичної, лексичної, граматичної сторін мовлення дітей середнього та старшого дошкільного віку, представлені відповідні спеціальні методики з формування всіх сторін мовлення, і мало приділяється уваги дослідженням спрямованих на вивчення стану синтаксичної сторони мовлення у даній категорії дітей, і зокрема складних синтаксичних конструкцій.

У зв'язку з цим виникла необхідність у розробці і проведенні спеціального експериментального дослідження стану сформованості складних синтаксичних конструкцій у дітей старшого дошкільного віку з ТПМ.

Метою нашого констатувального дослідження було: виявлення стану розуміння складнопідрядних елементарних; складносурядних, складнопідрядних багатокомпонентних речень та складних синтаксичних конструкцій із різними типами зв'язку у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення і володіння цими конструкціями в самостійному мовленні.

Під час створення констатувального етапу дослідження ми спиралися на психолінгвістичні дані з періодизації мовленнєвого розвитку дошкільників із нормальним мовленнєвим розвитком (формування граматичної будови мови); етапи формування речення; операції, які забезпечують процес оволодіння дитиною «граматичними знаннями» (на рівні синтаксису) і психолінгвістичну методику виявлення порушень у формуванні синтаксичної системи мови [6, с.24-39] - ці еталонні рівні є умовними критеріями для оцінки стану сформованості складних багатокомпонентних речень, складних синтаксичних конструкцій [6, с.24-31].

У процесі розробки методики констатувального експерименту ми спиралися на такі науково-теоретичні положення: 1) сучасні психолінгвістичні уявлення про складну структуру мовленнєвої діяльності (Т. Ахутіна; Л.Виготський; М. Жинкін; І. Зимня; О. Леонтьєв; О. Лурія; О. Шахнарович та інші). Згідно цих уявлень процес продукування мовленнєвого висловлювання має складну багаторівневу організацію, яка складається з декількох планів (рівнів), кожному з яких відповідає свій синтаксис: смисловий, семантичний, формально-граматичний (за Т. Ахутіною, 1989); 2) Лінгвістичне уявлення про речення, як найвищий рівень ієрархічної структури мови і мовлення. Лінгвістика розглядає речення як багатоаспектну синтаксичну одиницю, що охоплює декілька підсистем. Зокрема, розрізняють формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти речення [8]; 3) Методичні розробки та дослідження А. Богуш, В. Вахтьорова, О.Гвоздева, К. Крутій, В. Ядешко та ін. Згідно їх досліджень у дитини наприкінці четвертого, а особливо п'ятого року життя в мовленні дітей з'являються складні речення ускладненого типу, побудовані з двох, трьох і більшої кількості простих речень, об'єднаних сурядним чи підрядним зв'язком чи тим й іншим зв'язком одночасно; 4) Експериментально доведене положення М. Бернса, Е. Ламберта, Е. Перчонка, Х. Савіна про те, що дитина може відтворити тільки ту структуру речення, якою володіє в мовленні [6, с.33; 130]; 5) Положення Є. Соботович [6, с.35-39], Г. Чиркіної [7] про те, що у дітей із тяжкими порушеннями мовлення важливо перевіряти розуміння і побудову різних видів синтаксичних конструкцій. Це вкрай необхідно для вивчення особливостей формування граматичної сторони мовлення, які є найбільш інформативними для диференціальної діагностики різних варіантів мовленнєвого недорозвинення. Згідно цих положень, для дітей, які знаходяться на більш високому рівні мовленнєвого розвитку, під час дослідження синтаксичної системи мовлення слід включати для відтворення і побудови складні, складні багатокомпонентні, складні синтаксичні конструкції із різними типами зв'язку (для дітей віком від 5,5 до 6 – 7 років) [6, с.35-39].

Виходячи з аналізу теоретико-наукової, методичної літератури, спираючись на науково-теоретичні положення, спеціальні методичні принципи, практичного досвіду, відповідно до типології складного багатокомпонентного речення, складних синтаксичних конструкцій із різними типами зв'язку, з урахуванням типу семантико-синтаксичних відношень, ми розробили *авторську методику* констатувального дослідження.

Зміст констатувального експерименту складався з *трьох етапів* дослідження, які включали в свою структуру методики: 1) вивчення складу груп та логопедичне обстеження дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ III рівня мовленнєвого розвитку з метою розподілу їх за клінічними заключеннями; 2) стану сформованості складних багатокомпонентних речень, складних синтаксичних конструкцій на рівні імпресивного мовлення; 3) стану сформованості складних багатокомпонентних речень, складних синтаксичних конструкцій на рівні експресивного мовлення. В даній статті буде розкрито **другий етап дослідження**.

Другий етап дослідження, який був спрямований на визначення розуміння дитиною складносурядних та складнопідрядних багатокомпонентних (ускладнених) речень; складних синтаксичних конструкцій із різними типами зв'язку; розуміння смислових зв'язків між словами, між компонентами (простими реченнями) складного речення; вміння структурувати ситуацію; рівень трансформаційних операцій у процесі розуміння означених конструкцій, передбачав роботу з реченнями різної структури, які діти спроможні зрозуміти, відтворити відповідно до свого віку та знань, чітку інструкцію щодо виконання завдання, матеріал для обстеження, види допомоги, критерії оцінювання та аналізу результатів дитячих відповідей.

Дозована допомога експериментатора під час виконання завдань методики включала три послідовних етапи – кожний наступний етап містив усе більшу допомогу дитині, враховуючи складність і характер виконання експериментального завдання. Дитину, яка помилялась в правильності рішення після надання третього етапу допомоги, згідно методики даного експерименту, в умовах нашого дослідження, вважали ненавченою.

Специфіка використання методів під час обстеження стану сформованості складних синтаксичних конструкцій полягала в застосуванні індивідуального підходу з урахуванням особистісних особливостей дитини, створенні різноманітних ситуацій мовленнєвого спілкування, здійсненні як пасивного так і активного спостереження за мовленням дитини.

Отримані матеріали піддавались кількісному і якісному аналізу. Дані обстеження ми заносили до протоколів (частину матеріалу фіксували за допомогою диктофонних записів, що спеціально оброблялися), піддавали їх кількісному та якісному аналізу.

Другий етап дослідження включав в себе *п'ять завдань*, в які входило по два - чотири речення різного типу.

Завдання 1. Мета: вивчити вміння дітей розуміти складносурядні багатокомпонентні (неелементарні) речення: а) з єднальними; б) з єднально-зіставними «протиставними»; в) протиставно-єднальними сполучниками.

Хід виконання завдання. Дитині пропонувалось послухати речення та знайти відповідний малюнок. **Інструкція для дитини:** «Послухай уважно речення та вибери відповідний малюнок із запропонованих». **Діагностичний матеріал:** сюжетні малюнки. **Види допомоги:** послухай ще раз речення, розглянь малюнки, визнач, що на них намальовано; будь уважним (-ою) під час виконання завдання, перевір чи правильно ти виконав (-ала) завдання, про кого говориться в реченні; повтори речення за логопедом. **Речення:** а) *Складносурядні речення з єднальними сполучниками «і...і...», в яких може виражатися одночасність, послідовність дій, подій, явищ, станів або причинно – наслідкова залежність між діями, подіями, явищами, станами.*

1. Був гарний осінній день, і діти вирішили піти в ліс по гриби, і взяли із собою собаку Сірка.

2. Засвітила блискавка, і вдарив грім, і пішов дощ.

б) *Складносурядні речення з єднально-зіставними сполучниками «і...а», «і...але», являють собою тісну структурно-семантичну єдність, компоненти якої не можуть бути розірвані на зовнішньому рівні членування:*

1. Настало свято 8 Березня, і син подарував мамі мімозу, а донька подарувала мамі фіалки.

2. Будинок кози був закритим, і вовк постукав у двері, але козенята їх не відчинили.

в) *Складносурядні речення з протиставно-єднальними сполучниками «а...і», «але...і». В реченнях цього різновиду зовнішній рівень членування проходить на межі зіставлення чи протиставлення. Це цілком*

закономірно, оскільки зіставно-протиставні складносурядні речення являють собою замкнуті структури. У таких структурах перше речення просте, а друге складне, між компонентами якого існують внутрішні причиново-наслідкові відношення:

1. Мама приготувала вечерю, **а** діти накрили на стіл, **і** вся сім'я сіла вечеряти.
2. Дівчинка хотіла полікувати свого песика, **але** він утік, **і** дівчинка дуже засмутилася.

Інтерпретація результату виконання завдання:

Високий рівень - правильно вибраний малюнок з першого пред'явлення речення. Оцінюється в 4 бали.

Достатній рівень - правильно вибраний малюнок з другого пред'явлення речення. Оцінюється в 3 бали.

Середній рівень - правильно вибраний малюнок з третього пред'явлення. Оцінюється в 2 бали.

Низький рівень - неправильно підібраний малюнок. Оцінюється в 1 бал.

Завдання 2. *Мета: вивчити вміння дітей розуміти складнопідрядні багатокomпонентні речення з послідовною підрядністю.* Це такі конструкції, у яких лише перша підрядна частина перебуває в прямому, безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному плані головною частиною, а кожне наступне підрядне синтаксично залежить від попереднього. *Хід виконання завдання.* Дитині пропонувалось прослухати речення та дати відповідь на питання. *Інструкція для дитини:* «Послухай уважно речення та дай відповідь на поставлене запитання». *Діагностичний матеріал:* речення та запитання до них. *Види допомоги:* послухай ще раз речення, питання; про кого (що) говориться в реченні? За змістом? Повтори речення за логопедом. *Речення:*

1. Вранці діти помітили, що бурульки, які висіли під дахом будинку, почали танути. Що помітили діти вранці?

2. Діти так весело гралися, що не помітили, як прийшов час обідати. Що не помітили діти?

3. Собака почав гавкати, тому що побачив ящірку, яка грілася на сонечку. Чому собака почав гавкати?

4. Після того, як лелеки повернуться з теплих країв, вони почнуть будувати гнізда, щоб висиджувати там пташенят. Коли лелеки почнуть будувати гнізда?

Інтерпретація результату виконання завдання:

Високий рівень – відповідь на питання побудована правильно. Оцінюється в 4 бали.

Достатній рівень – відповідь на питання побудована правильно після другого рівня допомоги. Оцінюється в 3 бали.

Середній рівень - відповідь на питання побудована правильно після третього рівня допомоги. Оцінюється в 2 бали.

Низький рівень - відповідь на питання побудована неправильно навіть після третього рівня допомоги. Оцінюється в 1 бал.

Завдання 3. *Мета: вивчити вміння дітей розуміти складнопідрядні багатокomпонентні речення з однорідною супідрядністю.* Це такі конструкції, в яких усі підрядні частини однаково пояснюють головну частину в цілому або якийсь один член головної частини. Такі підрядні завжди виконують однакову синтаксичну функцію, тобто є підрядними одного виду. У таких реченнях найчастіше першим іде головне, за ним – блок підрядних. *Хід виконання завдання.* Дитині пропонувалось уважно прослухати речення, а потім знайти відповідний малюнок до нього. *Інструкція для дитини:* «Послухай речення та знайди відповідний малюнок». *Діагностичний матеріал:* сюжетні малюнки. *Види допомоги:* послухай ще раз речення; розглянь малюнки, визнач, що на них намальовано; будь уважним (-ою) під час виконання завдання; перевіряй чи правильно ти виконав (-ала) завдання; про кого говориться в реченні, повтори речення за логопедом. *Речення:*

1. Перші підсніжники вирости там, де пригріло сонечко землю, де розтанув сніг.

2. В лісі, де співають птахи, де ростуть кремезні дерева, ми зустріли на доріжці їжачка.

3. Діти сказали вихователю про те, що хочуть малювати, що їм треба дати для цього олівці та папір.

Інтерпретація результату виконання завдання:

Високий рівень - правильно вибраний малюнок з першого пред'явлення речення. Оцінюється в 4 бали.

Достатній рівень - правильно вибраний малюнок з другого пред'явлення речення. Оцінюється в 3 бали.

Середній рівень - правильно вибраний малюнок з третього пред'явлення. Оцінюється в 2 бали.

Низький рівень - неправильно підібраний малюнок. Оцінюється в 1 бал.

Завдання 4. *Мета:* вивчити вміння дітей розуміти складні синтаксичні конструкції з різними типами зв'язку: а) з сурядним і безсполучниковим, б) з підрядним і безсполучниковим. Хід виконання завдання. Дитині пропонувалось вибрати із сюжетних малюнків, той, на якому в повному обсязі зображені всі предмети, явища чи події про які говориться у реченні. *Інструкція для дитини:* «Послухай речення та знайди відповідний малюнок». *Діагностичний матеріал:* сюжетні малюнки. *Види допомоги:* послухай ще раз речення; розглянь малюнки, визнач, що на них намальовано; будь уважним (-ою) під час виконання завдання; перевір чи правильно ти виконав (-ала) завдання; про кого говориться в реченні, повтори речення за логопедом.

Складні синтаксичні конструкції:

а) *З безсполучниковим сурядним зв'язком:*

1. Подув вітер, пішов дощ, і собака заліз у будку.

2. Був літній ранок, усі ще спали, а цуценя вирішило піти погуляти.

3. Був сонячний весняний день, хлопці пішли на прогулянку в парк, *але* собака Сергійка втомився і далі іти не хотів.

б) *З підрядним безсполучниковим зв'язком:*

1. Андрійко зрозумів, що перемогти йому на змаганнях з бігу буде непросто, він почав наполегливо тренуватися кожного ранку.

2. Ми не могли зрозуміти, куди побіг зайчик, бо він лишив на снігу сліди петлями.

Інтерпретація результату виконання завдання:

Високий рівень - правильно вибраний малюнок з першого пред'явлення речення. Оцінюється в 4 бали.

Достатній рівень - правильно вибраний малюнок з другого пред'явлення речення. Оцінюється в 3 бали.

Середній рівень - правильно вибраний малюнок з третього пред'явлення. Оцінюється в 2 бали.

Низький рівень - неправильно підібраний малюнок. Оцінюється в 1 бал.

Завдання 5. *Мета:* вивчити вміння дітей розуміти складні синтаксичні конструкції з різними типами зв'язку: а) з сурядним і підрядним, б) з підрядним і сурядним зв'язками. Хід виконання завдання. Дитині пропонувалось прослухати речення та дати відповідь на питання. *Інструкція для дитини:* «Послухай уважно речення та дай відповідь на поставлене запитання». *Діагностичний матеріал:* питання та запитання до них. *Види допомоги:* послухай ще раз речення, питання; про що говориться в реченні? Чи зрозумів (-ла) зміст питання? Повтори речення за логопедом.

а) *З сурядним і підрядним зв'язком* (конструкції, які становлять найчисельнішу групу сполучникових багатокомпонентних речень у сучасній українській мові. Такі речення завжди багатокомпонентні, бо для реалізації сурядного і підрядного зв'язку необхідно не менше трьох предикативних частин. Трикомпонентні речення складаються з двох частин, у яких завжди поєднується просте і складнопідрядне речення. Цю модель становлять речення з провідним сурядним і допоміжним підрядним зв'язком. Речення:

1. Настала зима, і Гриць згадав, що у нього немає рукавичок. Про що згадав Гриць?

2. Колесо вантажівки потрапило у калюжу, і брудні бризки полетіли на дівчину, яка стояла на тротуарі. Чому брудні бризки полетіли на дівчинку?

3. Рома часто кривдив собаку, а той терпів і не кусав його, бо дуже любив хлопчика. Чому собака не кусав хлопчика?

4. Хлопчик хотів подивитися телевізор, *але* тато не дозволив йому, бо в цей час показували футбол. Чому тато не дозволив хлопчикові дивитися телевізор?

б) *З підрядним і сурядним зв'язком* (у цих багатокомпонентних конструкціях одне підрядне залежить від кількох (переважно двох) головних речень, тобто воно виконує розширену функцію). Речення:

1. Діти пішли в ліс, щоб назбирати грибів, *але* пішов дощ, і діти повернулись додому. Чому діти повернулись додому?

2. Мама вранці підійшла до сина, що захворів, подивилася на термометр, а температури як і не було! Коли мама подивилася на термометр?

Інтерпретація результату виконання завдання:

Високий рівень – відповідь на питання побудована правильно. Оцінюється в 4 бали.

Достатній рівень – відповідь на питання побудована правильно після другого рівня допомоги. Оцінюється в 3 бали.

Середній рівень - відповідь на питання побудована правильно після третього рівня допомоги. Оцінюється в 2 бали.

Низький рівень - відповідь на питання побудована неправильно навіть після третього рівня допомоги. Оцінюється в 1 бал.

Кількісний та якісний аналіз результатів експерименту здійснювався на основі чотирибальної *авторської шкали* оцінювання результатів. Рівень виконання дитиною кожного окремого завдання переводили в бали: 4 бали відповідали *високому рівню* виконання завдання, 3 бали відповідали *достатньому рівню* виконання завдання, 2 бали відповідали *середньому рівню* виконання завдання, 1 бал відповідав *низькому рівню* виконання завдання.

З метою розроблення рівнів стану сформованості складних синтаксичних конструкцій у старших дошкільників із нормальним мовленнєвим розвитком і дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ III рівня розвитку, спираючись на загальноприйняті методичні засади нами було визначено *оцінні критерії виконання завдань методики* за такими показниками мовленнєвої системи у синтаксичній ланці (на рівні імпресивного та експресивного мовлення):

Показники сформованості синтаксичної будови мови на рівні імпресивного мовлення: розуміння значення граматичних форм; вміння орієнтуватися в схемі висловлювання, основу якої складає певний ступінь впорядкованості елементів граматичної структури; встановлювати смислові зв'язки між словами, між декількома ситуаціями, що входять у структуру складних синтаксичних конструкцій; виконувати трансформаційні операції; розуміти причинно-наслідкові, інвертовані зв'язки в межах складного багатокомпонентного речення, складних синтаксичних конструкцій із різними типами зв'язку. Усі вказані показники відображають якісну характеристику стану сформованості складних синтаксичних конструкцій у дітей із ТПМ. Відповідно до оцінних критеріїв ми розробили рівні виконання дітьми кожного завдання для другого етапу дослідження (імпресивний рівень):

Високий рівень: дитина розуміє зміст складних багатокомпонентних речень, складних синтаксичних конструкцій, може відразу підібрати сюжетний малюнок відповідно його змісту; чітко та правильно відповідає на питання за змістом речення.

Достатній рівень: дитина розуміє зміст складних багатокомпонентних речень, складних синтаксичних конструкцій, може відразу підібрати сюжетний малюнок відповідно його змісту з першого-другого пред'явлення; має незначні труднощі під час побудови відповіді на поставлене запитання за змістом почутого речення. Потребує першого-другого рівня допомоги.

Середній рівень: дитина недостатньо точно сприймає зміст складного багатокомпонентного речення, складних синтаксичних конструкцій, підбирає малюнок з першого-другого пред'явлення, відчуває труднощі у побудові відповіді на питання, потребує допомоги з боку педагога у вигляді навідних питань. Потребує другого рівня допомоги.

Низький рівень: дитина не розуміє зміст складних багатокомпонентних речень, складних синтаксичних конструкцій, не може підібрати відповідний сюжетний малюнок. Не може дати відповідь на запитання за змістом складного речення, складних синтаксичних конструкцій. Потребує третього рівня допомоги.

На основі представленої експериментальної методики вивчення стану сформованості складних синтаксичних конструкцій, складносурядних, складнопідрядних багатокомпонентних речень у дітей старшого дошкільного віку з ТПМ нами були розроблені загальні оцінні критерії відповідно до стану сформованості імпресивного мовлення, а саме:

Загальні оцінні критерії рівня розуміння складних синтаксичних конструкцій у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення та нормальним мовленнєвим розвитком:

1. Розуміння інструкції виконання завдань.
2. Вміння приймати та користуватися рівнями допомоги.
3. Вміння дітей здійснювати граматичну трансформацію: перекодувати поверхневу розгорнуту структуру складних синтаксичних конструкцій, в глибинні граматичні структури, виділяючи основну логіку їх побудови.

4. Вміння декодувати (процес розуміння) дані конструкції за допомогою допоміжних засобів або прийомів: морфологічних маркерів (флексій), зміни порядку слів, розуміння семантичного та синтаксичного значення службових слів (прийменників, сполучників), просодичних маркерів (виділення акцентом значимого слова), семантичної ознаки.

5. Вміння орієнтуватися в формально-синтаксичній схемі висловлювання, основу якої складає певний ступінь впорядкованості елементів граматичної структури.

6. Встановлювати смислові зв'язки між словами у реченні, між декількома ситуаціями, що входять в структуру складних синтаксичних конструкцій, складних багатокомпонентних речень.

7. Розуміти причинно-наслідкові, інвертовані зв'язки у межах складного елементарного, багатокомпонентного речення, складних синтаксичних конструкцій, застосовуючи логічне міркування.

8. Здійснювати контроль за виконанням завдань.

В результаті аналізу і зіставлення результатів констатувального етапу дослідження відповідно до загальних оцінних критеріїв ми виділили чотири загальні рівні розуміння складних синтаксичних конструкцій у дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення та нормальним мовленнєвим розвитком: високий, достатній, середній, низький.

Високий рівень. Дитина розуміє інструкції виконання завдання з першого пред'явлення, не потребує додаткових пояснень та повторювань, завдання виконує без помилок. Виявляє емоційну зацікавленість до виконання роботи. Дитина уважна, зосереджена. Розуміє значення граматичних форм; вміє орієнтуватися в схемі висловлювання; встановлює смислові зв'язки між словами, між декількома ситуаціями, що входять у структуру складних синтаксичних конструкцій; виконує трансформаційні операції; розуміє причинно-наслідкові, інвертовані зв'язки в межах складного багатокомпонентного речення, складних синтаксичних конструкцій. Відразу підбирає сюжетний малюнок до змісту складного речення, дає відповідь на поставлене запитання за його змістом.

Достатній рівень (I). Дитина розуміє завдання, самостійно його виконує. Може потребувати додаткових пояснень та повторювань, виправляти свої помилки. Потребує першого рівня допомоги. Недостатньо розуміє значення граматичних форм; вміє орієнтуватися в схемі висловлювання; припускається незначних помилок при встановленні смислових зв'язків між словами, між декількома ситуаціями, що входять у структуру складних синтаксичних конструкцій; недостатньо правильно виконує трансформаційні операції; має незначні труднощі під час розуміння причинно-наслідкових, інвертованих зв'язків у межах складного багатокомпонентного речення, складних синтаксичних конструкцій. Відразу підбирає сюжетний малюнок до змісту складного речення, з першої-другої спроби дає відповідь на поставлене запитання за його змістом.

Середній рівень (II). Дитина недосить правильно розуміє завдання, потребує другого рівня допомоги з боку дорослого, не завжди самостійно може виправити свої помилки. Відчуває труднощі під час розуміння значень граматичних форм; недостатньо орієнтується в схемі висловлювання; припускається помилок під час встановлення смислових зв'язків між словами, між декількома ситуаціями, що входять у структуру складних синтаксичних конструкцій; виконує трансформаційні операції з грубими помилками; має значні труднощі під час розуміння причинно-наслідкових, інвертованих зв'язків у межах складного багатокомпонентного речення, складних синтаксичних конструкцій. Підбирає сюжетний малюнок до змісту складного речення з першої-другої спроби, недостатньо правильно будує відповідь на поставлене питання.

Низький рівень (III). Дитина проявляє первинне зацікавлення до завдання, але бажання працювати виявляється нестійким, відчуваючи труднощі, втрачає інтерес до виконання завдання. Потребує постійної допомоги з боку дорослого. Дитина не зацікавлена, як в самому завданні так і в його результаті. Рівень розуміння складних синтаксичних конструкцій та складних багатокомпонентних речень несформований. Дитина має труднощі під час розуміння смислу логіко-граматичної структури речення, не встановлює логічних зв'язків між частинами складного речення, причинно-наслідкових подій, не розуміє семантичного та синтаксичного значення сполучників, не вміє користуватися допоміжними засобами та прийомами під час декодування даного типу речень. Підбирає сюжетний малюнок до змісту складного речення з другої-третьої спроби, неправильно будує відповідь на поставлене запитання.

Якісний аналіз результатів рівня розуміння складних багатокомпонентних, складних синтаксичних конструкцій дітьми старшого дошкільного віку з ТПМ показав, що діти «ЗНМ III рівня. Дизартрія» середнього ступеня, «ЗНМ III рівня. Вихід із моторної алалії» мають певні труднощі у розумінні складних синтаксичних

конструкцій із різними видами зв'язку, складнопідрядних багатокomпонентних речень із послідовною підрядністю відносно дітей із «ЗНМ III рівня (різного походження)» та «ЗНМ III рівня. Дизартрія (стерта)» як кількісно, так і якісно, але рівень сформованості розуміння цих конструкцій, виходячи із експериментальних даних достатній. Також, хочемо відмітити те, що діти з ТПМ краще розуміють і оперують реченнями з опорою на зоровий зразок (сюжетний малюнок), ніж на словесне сприйняття змісту речення, що спрямовує нас під час побудови методики формування вмінь дітей будувати речення різної структури (на початковому етапі) використовувати різні зорові опори (схеми, піктограми, ідеограми), а також паралельно формувати вміння сприймати словесну інформацію без зорової опори.

Таким чином, діти з ТПМ легше розуміли складні синтаксичні конструкції з провідним сурядним і допоміжним підрядним зв'язком і не потребували додаткової наочної опори, на відміну від складних синтаксичних конструкцій із провідним підрядним і допоміжним сурядним зв'язком. Недостатній рівень розуміння складних синтаксичних конструкцій пояснюється тим, що вони включають в свою структуру інвертовані, причинно-наслідкові уявлення та відношення між діями предметів, дійовими особами, подіями, які вимагають від дитини вміння розуміти семантику прийменників, сполучників сурядності і підрядності в контексті складного речення; розуміти семантику і відношення предикативних частин в структурі складних синтаксичних конструкцій, сформованість морфологічної сторони мовлення.

Отже, причини, які лежать в основі недостатнього розуміння цих конструкцій дітьми з ТПМ, є: недостатня сформованість роботи за вербальним зразком, труднощі під час декодування конструкцій за допомогою морфологічного, просодичного маркерів, зміни порядку слів, недостатнє розуміння семантичного та синтаксичного значення службових слів; невміння робити трансформацію складних конструкцій в більш прості доступні для розуміння; невміння використовувати зміст запропонованого речення для побудови відповіді на поставлене питання, низький рівень контролю на синтаксичному рівні, несформованість регулюючої функції мовлення, симультанного аналізу і синтезу, сприймання, інертність мисленнєвих операцій.

Після того, як ми дослідили стан сформованості складних багатокomпонентних речень, складних синтаксичних конструкцій на рівні імпресивного мовлення, ми приступили до третього етапу дослідження стану сформованості складних багатокomпонентних речень, складних синтаксичних конструкцій на рівні експресивного мовлення. Методику його буде висвітлено у наступних публікаціях.

Використана література

1. **Кравцова І. В.** Програма корекційно-розвивальної роботи з дітьми із загальним та фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення / І. В. Кравцова, Л. Л. Стахова. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2010. – 60 с.
2. **Лалаєва Р. І.** Теорія речевої діяльності : хрестоматія / Р. І. Лалаєва, Е. А. Логинова, Т. А. Титова. – Спб. : Из-во РГПУ ім. А. І. Герцена, - 2000. – 413 с.
3. **Лалаєва Р. І.** Методика психолінгвістического дослідження порушень устної речі у дітей : учебно-методическое пособие / Р. І. Лалаєва. – Спб. : Наука Питер, 2006. – 103 с.
4. **Соботович Е. Ф.** Психолінгвістическая структура речевої діяльності и механизмы ее формирования : научно-метод. пособие / Е. Ф. Соботович. – К. : ІЗМН, 1997. – 44 с.
5. **Соботович Е. Ф.** Концепція загальнономовленнєвої підготовки дітей до навчання в школі / Е. Ф. Соботович // Дефектологія. – 1997. - № 2. – С. 2-5.
6. **Соботович Е. Ф.** Методика виявлення речевих порушень у дітей и диагностика их готовности к школьному обучению / Е. Ф. Соботович, Л. Е. Андрусишин, Л. И. Бартењева. – К., 1998. – 127 с.
7. **Чиркіна Г. В.** Методы обследования речи детей : пособие по диагностике речевых нарушений / Под ред. Г. В. Чиркиной. – 3-е изд., доп. – М. : АРКТИ, 2003. – 240 с.
8. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови: підручник. / К. Ф. Шульжук. – 2-ге вид., доп. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 408 с. (Серія «Альма-матер»).

References

1. **Kravtsova I.V.** Programa correctivno-rozvivialnoi roboti z ditmi iz zagalnim ta fonetiko-fonematičnim nedorozvinennyam movlennya / I.V. Kravtsova, L.L. Stakhova. - Sumy: Izd SumDPU imeni A.C. Makarenko, 2010. - 60 p.
2. **Lalaeva R.I.** Teoria rechevoy deyatelnosti: hrestomatia / R.I. Lalaeva, E.A. Loginova, T.A. Titova. - Spb. : Iz-vo RHPU im. A.I. Herzena, 2000. - 413 p.
3. **Lalaeva R. I.** Metodika psyholingvistyčeskoho issledovania narusheniy ustnoy rechi u detey: uchebno-metodyčeskoe posobyje / R.I. Lalaeva. - Spb. : Nauka Piter, 2006. - 103 p.
4. **Sobotovich E. F.** Psicholingvističeskaya structura rechevoy deyatelnosti i mekhanizmy ee formirovaniya : nauchno-method. posobie / E. F. Sobotovich. - K.: IZMN, 1997. – 44 s.
5. **Sobotovich E. F.** Konceptiya zagal'nomovlennevoy pidgotovki ditey do navchannya v shkoli / E. F. Sobotovich // Defektologiya. – 1997. № 2. – S. 2-5.

6. **Sobotovich E.F.** Methodika viyavlenia rechevih narusheniy u detey I diagnostika ih gotovnosti k shkolnomu obychniyu/ E.F. Sobotovich, L.E. Andrusishin, L.I. Barteneva. - K., 1998. - 127 p.
7. **Chyrkyna G.V.** Metodi obsledovaniya rechi detey: posobie po diagnostike rechevih narusheniy / Pod red. G.V. Chyrkynoy. – 3-e izd., dop. - M: ARKTI, 2003. - 240 p.
8. **Shul'zhuk K.F.** Syntaxis ukrains'koi movi: pidruchnik. / K.F.Shul'zhuk. 2-ge vid., dop. – K.: VC «Academiya», 2010. – 408 s. (Seriya «Al'ma-mater»).

Швалюк Т.Н. Методика изучения состояния понимания сложных синтаксических конструкций у детей старшего дошкольного возраста с тяжелыми нарушениями речи

В статье рассматривается проблема методики изучения состояния понимания сложных синтаксических конструкций у детей старшего дошкольного возраста с ТНР. Подчеркнута важность своевременного усвоения старшими дошкольниками с тяжелыми нарушениями речи грамматической стороны языка, как важного условия полноценного речевого развития. Определено, что в основе формирования правильной речи дошкольников лежит основная единица речи – предложение, с учётом закономерностей его синтетического и аналитического развития. Определены актуальность данной проблемы, научно-теоретические основы построения данной методики. Раскрыто содержание второго этапа исследования, который был направлен на определение понимания ребенком сложносочинённых и сложноподчинённых многокомпонентных предложений; сложных синтаксических конструкций с различными типами связи; понимание смысловых связей между словами, между компонентами сложного предложения; умение структурировать ситуацию; уровень трансформационных операций в процессе понимания указанных конструкций. Рассмотрены задачи методики, которые включали цель, четкую инструкцию, материал для обследования, тип помощи, критерии оценивания и анализ результатов детских ответов. Определены показатели сформированности синтаксической стороны речи на уровне импрессивной речи, на основе которых разработаны оценочные критерии выполнения задач методики. Согласно представленной экспериментальной методики изучения состояния сформированности сложных синтаксических конструкций, сложносочинённых, сложноподчинённых многокомпонентных предложений у детей старшего дошкольного возраста с ТНР разработаны общие оценочные критерии в соответствии с состоянием сформированности импрессивной речи и выделено четыре общих уровня понимания сложных синтаксических конструкций у детей старшего дошкольного возраста с ТНР и нормальным речевым развитием. Представлен качественный анализ результатов констатирующего этапа исследования. Предложенная методика позволит определить особенности состояния сформированности понимания сложных синтаксических конструкций у детей указанной категории.

Ключевые слова: дети старшего дошкольного возраста, тяжелые нарушения речи, методика, импрессивная речь, сложные синтаксические конструкции.

Shvaluk T.M. The methods of research of understanding the complex syntactical constructions of preschool age children with heavy speech infringements.

The problem of research of understanding the complex syntactical constructions of preschool age children with heavy speech infringements is considered in the article. It is emphasized the importance of timely mastering of grammatical structure of language as an important condition of speech development of preschool age children with heavy speech infringements. It is defined, that the main indicator of the development of children's speech is the ability to build sentences of different syntactical structure. The scientific methodical substantiated methods of forming the complex multicomponent sentences and compound multicomponent sentences, the complex syntactical constructions of preschool age children with heavy speech infringements are light up in the article.

Keywords: preschool age children, hard speech infringements, the methods, Impression speech, complex syntactical constructions.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2015 р.

Статтю прийнято до друку 30.05.2015 р.

Рецензент: д.п.н., проф. Шеремет М.К.

УДК: 376.2-056.264

Шеремет М.К., Базима Н. В., Мороз О. В.

**МОВЛЕННЄВА ТРИВОЖНІСТЬ ДІТЕЙ ІЗ ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ
ПРОБЛЕМА ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ КОРЕКЦІЙНОЇ ОСВІТИ**

У статті подано науково-теоретичний аналіз досліджень з питань вивчення емоційно-вольової сфери та особистісного розвитку у дітей з тяжкими порушеннями мовлення. Зауважено, що у дослідженнях значна увага приділяється теоретичному аналізу страху та тривожності, зокрема мовленнєвої тривожності, а також її прояви у дітей з мовленнєвими порушеннями. Виявлено, що мовленнєва тривожність впливає на характер дітей у цілому та, відповідно, негативно позначається на поведінці дитини під час навчально-виховного процесу та може проявлятися у вигляді соціальної дезадаптації, що відображається на успішності. Підкреслено важливість своєчасної діагностики мовленнєвої тривожності, а також спеціальної корекційної, психологічної допомоги, спрямованої на її зниження, що сприятиме успішній соціалізації, адаптації в навколишньому середовищі, покращенню психоемоційного стану учня та підвищенню успішності у навчанні.

Ключові слова: діти з тяжкими порушеннями мовлення, емоційно-вольова сфера, тривожність, мовленнєва тривожність, фіксованість на дефекті, логофобія.

Питання взаємозв'язку та взаємозалежності між психічним та мовленнєвим розвитком не втрачають своєї актуальності у теорії та практиці дефектології, логопедії, психолінгвістики,